

Varför överlevde torpet?

Torsten Hägerstrand har påpekat att människan lever i två olika men sammanhängande verkligheter. Den ena består av mönster av mening, den andra av den materiella verkligheten (Hägerstrand 1991:197). Trots att många troligtvis kan hålla med om det brukar antingen det ena eller det andra ges företräde vid val av forskningsobjekt och förklaringar. För att komma vidare från uppdelningen har flera argumenterat för ett perspektiv som inkluderar både det materiella och det immateriella och som inte uppfattar dem som separata eller motsatta sfärer utan som sammanhängande (McCann 1997, Mitchell 1995, Meethan 2001, Lefebvre 1991, Ingold 1993). Geografen David Crouch menar att geografins utmaning är att undersöka hur den materiella verkligheten och olika betydelser hänger ihop istället för att ersätta det ena med det andra (Crouch 1998:171).

I förra numret av Geografiska Notiser beskrev Vera Sundberg (2011) livet i och kring ett torp i Östergötland under delar av 1900-talet. Även den här artikeln sätter torp i centrum. Torp är fysiska platser som genom historien haft varierande funktioner och egenskaper och som nyttjats på olika sätt av olika användare. Samtidigt är de mentala och sociala platser med olika, och skiftande, föreställningar, idéer och relationer knutna till sig. Begreppet *torpet* används här mer abstrakt och betyder inte ett specifikt torp utan företeelsen torp

som plats i både dess materiella och immateriella former. Sedan omkring mitten av 1800-talet har det svenska torpet genomgått genomgripande transformationer där just förändringar i flera olika dimensioner av dess existens är påtagliga. Den här artikeln, som baseras på min avhandling (Lagerqvist 2011), behandlar dessa transformationer för att förstå hur och varför torpet överlevt som plats och fått de innebörder det har. Hur och varför har torpet, trots dess fattiga förflutna, trots att dess ursprungliga funktion som försörjning spelat ut sin roll och trots att det som livsmiljö ofta saknar den komfort som vi nu är vana vid, ändå överlevt in i nutiden? Att studera detta har för mig varit ett sätt att konkret undersöka och diskutera det materiella *och* det immateriella och hur relationerna däremellan kan se ut i till exempel processerna kring hur platser skapas, existerar och förändras.

Mångfaldigt begrepp, mångfaldig historia

Torp är ett mångbottnat begrepp. Jag kommer i den här artikeln utgå från att torp är platser som förändrats genom historien, angående både funktion och betydelser. Idag är det främst kopplat till röda trähus med vita knutar och en lantlig sommaridyll för den stressade stadsbefolkningen. Det blir synligt i TV-program och tidskrifter som ofta beskriver torp som den perfekta som-

marstugan och som dröm och idyll. I Sveriges starka tradition av fritidshus har torpen blivit en viktig del, men de har också en äldre och helt annan historia och betydelse. I Nationalencyklopedin kan man läsa att torp i historien var ”En mindre, inte skattlagd, jordbrukslägenhet, oftast belägen på enskild mark, vars nyttjanderätt upplåtits åt en brukare som gjorde dagsverken eller annan tjänst åt markägaren” (Nationalencyklopedin 1998:345). Innan de blev förknippade med sommar var de alltså små ofria jordbruk på annans mark. De fungerade som hem och försörjning för landsbygdens jordlösa och som en källa till arbetskraft och nyodling för jordägare (Elgeskog 1945, Wennberg 1947). Det har dock funnits stora ekonomiska, sociala, funktionella och geografiska variationer inom det som benämnts torp i historien (Jonsen 1985, Persson 2002). Att avgränsa torp från exempelvis backstugor och små arrendegårdar är därför inte enkelt. Torpbegreppets mångfald och problematiska avgränsningar är viktigt att vara medveten om när man talar om torp och deras historia. Begreppet blir emellertid inte mindre mångskiftande eller föränderligt med tiden.

Något ska kanske också sägas om torpens materiella strukturer, även om stora variationer förekommit också kring dessa. Torpets bostadsdel, torpstugan, var ofta en enkel stuga med ett större rum, en förstuga och en mindre kammare. Till torpet hörde också fähus för boskap och ofta var fähuset ihopbyggt med en lada. Andra byggnader på torpet kunde vara jordkällare, svinhus och olika bodar. På tomten fanns ofta fruktträd, potatisland och andra odlingar. Till ett torp hörde också mark som kunde föda familjen och dess djur. I förhållande

till huvudgården låg torpmarken oftast i gårdens utkanter eller på utmarken, och bestod av småskaliga åkerlappar samt ängs- och betesmarker (Rehnberg 1943:150, Wallensteen-Jæger 1983:65–68).

Från mitten av 1800-talet började antalet torpare, som varit de huvudsakliga brukarna av torpen sedan 1600-talet, minska. Användningen av torpen förändrades genom nya typer av brukare och arbetsförhållanden samtidigt som många också helt eller delvis lades igen. Detta kommer jag att återkomma till. Numera har de flesta av landets torp transformerats till fritidsbostäder, permanentbostäder eller rivits och försvunnit. Deras odlingsmark har ofta lagts igen eller brukas av någon annan än den som nu bebor torpstugan. Om man betraktar torpet som en plats i ett långt tidsperspektiv slutade det inte existera då torparna försvann. Istället transformerades det och anpassades till det nya samhälle som växte fram från senare delen av 1800-talet. Ett samhälle där staden, välfärden, industrin och fritiden ökade och där landsbygden alltmer blev en plats för rekreation och konsumtion, än för produktion och försörjning. De stora förändringarna som skett med torpet gör dess historia intressant att följa in i nutiden. Det är en omvandling som kan ses som ett uttryck för samhällets förändring sedan senare delen av 1800-talet. Genom att följa vad som händer med landets små torp blir det också tydligt vad som hänt med samhället i stort.

Torpet Mellanbo – ett dyk i empirin

Jag vill illustrera torpets transformation utifrån en berättelse om ett specifikt, men inte unikt, torp. Torpet Mellanbo etablerades

på Krusenbergs herrgård (figur 1) i Alsike socken utanför Uppsala under senare delen av 1600-talet. År 1693 finns det för första gången med på en karta (Karta över Krusenbergs säteris ägor 1693). Torpet, med torpstuga (figur 2), ekonomibyggnader och odlingsmark, har under historiens gång framförallt brukats av torpare. Sedan 1600-talet och fram till mitten av 1900-talet har torparfamilj efter torparfamilj bott och odlat på Mellanbo samtidigt som de också gjorde runt tre dagsverken i veckan på herrgården för att få ha torpet (Avtal och kontrakt 1749–1846, Krusenbergs säteri arkiv). Den transformation som jag vill fokusera på här börjar omkring 1800-talets mitt och sträcker sig fram till idag. År 1847 brukades Mellanbo av torparfamiljen Degerlund. Den sex gånger sex meter lilla torpstugan beboddes då av torparen Johan Erik Degerlund, hans hustru Sara och deras två barn, Charlotta och Per (Husförhörlängd 1844–1850 och Husesyn Mellanbo, Cederströmska arkivet).

Hur torparfamiljen Degerlund uppfattade torpet och tillvaron där kan vi idag inte veta. Troligtvis var det fattigt och slitsamt. Ofta när torpens historia och omvandling fram till idag omtalas uppmärksammas den idyll som torpet på senare tid kopplas samman med. Men redan kring 1800-talets mitt kan emellertid en idealisering av de små torpen observeras inom svensk skönlitteratur och samhällelig debatt. År 1847 beskrev exempelvis godsherren och riksdagsmannen Carl Raab systemet med torp som positivt och med ”moralisk öfervigt” eftersom dess brukare fäste sig vid sitt ställe och då förbättrade det. Torpen ansågs ge sina brukare en annan levnadslust än exempelvis stataren hade eftersom torparen

visste att hans arbete förbättrade hans villkor. I sin text höll Raab med om att det lät idylliskt men menade att det var så det var (Raab 1847:12–18). Redan här användes alltså begreppet idylliskt för att beskriva livet på torpet. I C A Wetterberghs novell *Husbönderne* från 1846 beskrivs torpen som ”vackra, fast enkla trähus omgifna av en liten rosengård och en trädplantering” (Wetterbergh 1871:72). Även författaren Carl Jonas Love Almqvist skrev kring samma tid idylliska skildringar om livet på torpet (Almqvist 1839). Dessa tidiga idylliska skildringar av torp skapades i en tid då statare började ersätta torparna, till exempel på stora gods. Det är ett skäl till varför torpen framhövdes så positivt. Den tidiga idealiseringen av torp handlade emellertid inte bara om de förändringar som skedde inom jordbruket. Redan år 1891 fanns även beskrivningar av torp som sommarnöjen. Det kan ses i Svenska Akademiens ledamot A T Gellerstedts dikt *Min Öfverman* som inleddes med raderna ”Vårt ’Sommartorp’ jag älskat mer än de flesta gjort” (Gellerstedt 1891:94).

Torpen försvinner – länge leve torpen

Men låt oss återvända till herrgården Krusenberg och torpet Mellanbo. Efter familjen Degerlund följde fyra olika torparfamiljer. Den fjärde och sista torparfamiljen som brukade Mellanbo kom dit omkring 1903 och bestod av torparen Johan Mattsson, hans fru Axelina och deras

---

Figur 1. Krusenbergs herrgård med ägor. Torpet Mellanbo är utmärkt med en ruta (Detalj av Härads-ekonomiska kartan Ärlinghundra härad 1903).

- 0.00,00 Nivellerad höjdpunkt, utmärkt i terrängen (föxpunkt)
- 0.00,0 Nivellerad höjdpunkt, ej utmärkt i terrängen
- ⊙ N:00 Riksroser
- R Fornlämning

TNINGAR

- m
- lats
- lagd lägenhet
- park
- stuga

Ekolu

Alsikeviken

Krusenberg

Alsike

Alsike

Nedermorga

Skolhus

Löfängen

Löfhagen

Tallinnimar

Kolarbo

Grönvreten

Ångsäg

Sönd

Djupvik

Djupviken

Dommarbo

Munkhagen

Asen

Danhagen

Ekskrögen

Ekulåden

Krogen

Lugnet

Larsbo

Pålmårån

Målarbo

Edden

Moralund

Flåskjan

Blacken

Dammen

Nyttorp

Anglevarn

Eriksberg

Rödbo

Käckerbøl

Pattigåus

Skolhus

48,7

12,2

12,2

12,2

12,2

12,2

sex barn. Med tiden fick Johan och Axelina fler barn och familjen utgjordes därefter av tio personer som alla bodde i den lilla stugan (Husförhörlängd 1901–1905).

Samtidigt som torparfamiljerna avbytte varandra på Mellanbo började torpen runt om i landet rent generellt att förändras. Senare delen av 1800-talet och det tidiga 1900-talet var en tid av förändringar inom jordbruk, en stark emigration och en begynnande industrialisering och urbanisering. Utvecklingen skapade stora ekonomiska och sociala problem på landsbygden. Det fanns ett behov av bättre och säkrare arbets- och bostadsförhållanden för landsbygdens fattiga och jordlösa, som torparna

(Morell 2001). Samhällets utveckling inom industri, urbanisering, löner och teknik påverkade även synen på, och den möjliga användningen av, torpen. De blev allt mindre en fungerande och effektiv försörjning. Antalet torpare började minska från senare delen av 1800-talet och många torp revs och lades igen eller fick nya funktioner.

När torparna började försvinna för att istället bli ersatta av stutare och andra lantarbetare på de större jordbruken, och torpen lämnades för städerna, industrin och lönearbetet började delar av samhället reagera. Reaktionen, som syns i både samhällsdebatt och skönlitteratur, och som delvis redan getts exempel på genom

Figur 2. Mellanbos torpstuga precis innan den omfattande reoveringen tog fart i början av 1980-talet. Foto: Anders Rytkänen 1981.

Raab och Wetterbergh, var oftast konserverativ. Man framhävde värdet i att bevara torparna och torpen för såväl samhälle, jordägare och brukare. Från den konserverativa sidan av politiken, och hos stora delar av jordägarna, sågs torpen som goda hem som fostrade en strävsam, trogen och orevolutionär samhällsklass som behövdes på landsbygden (Wohlin 1908, Jordbruksdepartementet 1911). Idéerna samspelade med den idealisering av småbruk som fanns i Europa kring sekelskiftet 1900 (Sayer 2000, Hirsch 1991, Klein & Søggaard Christiansen 1984).

Arbetarrörelsen hade delvis en annan bild av torp. Till exempel fördömde lantarbetsrörelsens Alfred Kämpe det ekonomiska slaveriet som torparna levde under på torpen. Han menade att det gav dem slavliknande karaktärsdrag med underdånighet, feghet och fatalism (Furuland i Kämpe 1963:15). Arbetarrörelsen kritiserade torpsystemet, men kritiken rörde främst att torparna betalade arrendet för torpen genom dagsverken. Rörelsen framhöll dock nyttan av ett moderniserat torpsystem där torparen betalade arrendet i pengar och fick en riktig lön för sitt arbete (Sommarin 1911). Från olika politiska håll fanns emellertid en önskan om att på ett eller annat vis förbättra situationen för torparna (se till exempel Arbetarpartiet 1911, Jordbruksdepartementet 1911). Detta eftersom de både socialt och arbetskraftsmässigt ansågs betydelsefulla för landet. Det ökade intresset för att förbättra villkoren för torparklassen kan också ses i ljuset av att torparna och andra obesuttna blev en stor potentiell grupp av väljare i och med den allmänna rösträtten för män i valet år 1911.

Få argumenterade alltså för ett totalt

borttagande av systemet med torpare. Torpet som småbruk var något som de flesta höll som positivt, det låg rätt i tiden. För att kunna behålla dessa småbruk och hindra emigration och flykten från landsbygden ansågs friköpning av torp, till exempel genom skapande av egnahem, alltmer som en lösning (Jordbruksdepartementet 1911, Wohlin 1908, Edling 1996). Torpare blev en av de grupper som beviljades många egnahemslån under 1900-talets första årtionden (Germundsson 1993). Hur många torp som egentligen friköptes genom de statliga lånen är dock svårt att fastställa.

En viss idyllisk bild av torp fanns också inom skönlitteraturen, även den som hörde till lantarbetarrörelsen. Det kan exempelvis ses i Ivar Lo-Johanssons *God natt, Jord* (1933) där torpet är statarens dröm:

Det var kring de blonda torpen, vilka starnas drömmar kretsade. Kullen var det största av dem, det vackraste, ett torp av uråldriga tider. Det kunde hålla två stjärniga ston. Där bodde de ljusa Östens, de var torpararistokrati. (Lo-Johansson 1976:118)

Beskrivningarna av torpen i *God natt, Jord* uppvisar dessutom stora likheter med hur torp fortfarande idag beskrivs i exempelvis media: som små låga röda drömstugor med lite flagnande färg, knotiga äppelträd och blomstrande trädgårdar.

Det alltmer problemtyngda torpet

Efter 1930-talets ekonomiska kris blev dock den tidigare, generellt positiva synen på småbruk mer kritisk. Småbruken kunde inte längre försörja sina brukare och de

var omoderna, onyttiga och ohälsosamma. Problemen med försörjningen inom jordbruket ledde till flera utredningar som resulterade i 1947 års jordbrukspolitiska beslut. Detta skapade en storleksrationisering av de jordbruk som fanns. Staten satsade på att avveckla landets små och ålderdomliga jordbruk och få in arbetskraften i industrin istället (Östman 1973:86–88, Holmberg 1998:93–96). Kring denna tid utgavs en bok som ännu idag påverkar många, och framförallt kvinnors, bild av livet på ett torp, nämligen Martha Sandwall-Bergströms *Kulla-Gulla* (1945). Där beskrivs torpen som små och unka och livet där som slitsamt och fattigt, långt ifrån den idyll som tidigare skönlitteratur och politisk debatt fört fram. Men även tidigare hade liknande representationer utkommit inom skönlitteraturen. År 1927 kom en roman som format bilden av livet på ett torp i historien hos många som lever idag, Vilhelm Mobergs *Raskens*. Både representationer av torp som idyll och som slitsamt fattigt hem har emellertid varit viktiga för den omtyckta och värdefulla plats som torpet blivit idag och för hur torp tänkts på och behandlats under 1900-talet.

Kanske helt ovetandes om *Raskens* och *Kulla-Gulla* fortsatte familjen Mattsson att göra dagsverken och bruka de små torp-åkrarna på torpet Mellanbo. Familjen stannade i över 40 år. År 1945 avled Johan men Axelina och två dotterbarn bodde kvar minst i tio år till. På andra håll i socknen friköptes dock en hel del torp medan andra lades ner helt, två utvecklingar som skedde parallellt på många håll i landet under 1900-talet. Torpet Odlingsberg, som låg några kilometer från Mellanbo och hörde till gården Ekeby, övergavs till exempel

några år in på 1900-talet. Idag kan det bara ses som en glänta i skogen, varken odlingsmark eller bebyggelse finns kvar. Ett annat Ekebytorp, Knapäng, friköptes år 1911 av lantarbetaren Karl Erik Eriksson med familj. Karl Erik började då istället tituleras småbrukare och det lilla jordbruket bytte namn till Nyboda. På Krusenbergs herrgård friköptes dock få torp. När systemet med att ha torpare som arbetskraft övergavs började torpstugorna istället hyras ut som rena bostäder eller stod tomma, medan gårdens jordbruk tog över brukandet av marken. I socknen i övrigt blev de flesta torp avstyckade och friköpta under 1900-talets första hälft, en mindre andel revs (församlingsböcker Alsike socken 1906–1912, 1920–1928, 1928–1942, 1942–1955).

Mot sommartorpet: nya värden och gamla former

När torpen runt om i landet förlorade sitt värde som småbruk skapades ett överskott av bebyggelse som till en början framförallt användes som arbetarbostäder. Under 1950-talet blev de alltmer återanvända som sommarboende åt den växande stadsbefolkningen. Många stod också tidvis tomma. Omvandlingen till sommarbostäder markerar en central del i transformationen, men också överlevnaden, av torpet som plats. Användningen av torpstugor som sommarbostäder tilltog genom att torp allt mer figurerade i media de följande decennierna. Tidskriften *Allt i hemmet* började exempelvis under 1950-talet att uppmärksamma alla de tomma stugor som fanns på landsbygden och uppmanade stadsmänniskor att ta hand om dem. På så

vis menade man att stugorna blev återanvända och stadsmänniskan fick en idyllisk sommarstuga samtidigt som ett betydelsefullt kulturarv räddades. Torpen ansågs nämligen vara värdefulla eftersom de bar på en viktig berättelse om Sverige och om tidigare slit och fattigdom. Detta har också hembygdsrörelsen varit noga med att uppmärksamma i deras hundratals torp-inventeringar. Kombinationen av den tidigare idealiseringen som funnits av torp och framhävandet av torparnas fattiga och slitsamma historia gjorde att landets torp fick allt större värden knutna till sig, både som lantliga sommaridyller och som nationalsymboler. De blev viktiga att ta hand om, bebo och bevara, vilket har proklamerats i media gång på gång sedan 1950-talet. Torp är fortfarande starkt närvarande i media. Dock har den fattiga och sociala historien alltmer tonats ner i dagens media-representationer och torp kopplas i allt större utsträckning till heminredning och konsumtion.

Uppmärksammandet i media och de värden som torp getts där har fått konkreta konsekvenser på torpen runt om i landet. Det har påverkat hur de rent praktiskt används och tagits omhand. Idéerna som har funnits kring torp, som den långvariga idealiseringen och att de anses viktiga att minnas, bevaras och användas, har gjort att särskilt vissa av torpets egenskaper, som dess småskalighet, ålderdomlighet och enkelhet, sedan 1950-talet behållits, återskapats och getts positiva värden. Framförallt har vissa specifika delar av dess materialitet, som stugans exteriör och delar av dess interiör, fått stor fokus och värnats. Detta har resulterat i att torpens, eller i alla fall torpstugornas materiella drag behållits i

stora drag, även om moderniseringar skett. Idylliska och charmiga röda små trähus med vedspisar, bevarade tidtypiska detaljer, lantliga kök, trägolv, pelargoner och vildvuxna trädgårdar med syrener, rosor, pioner och äppelträd har blivit typiska torp-egenskaper som upprepas gång på gång i tidningsreportage, bostadsannonser och böcker. Genom att dessa egenskaper blivit så centrala för torpens identitet kan de också påverka framtida representationer och föreställningar kring torp. De kan påverka våra sätt att värdera och praktiskt hantera det som anses vara torp men också det som inte passar in i våra föreställningar om torp.

När 1900-talet gick in i sin andra hälft hade torpet alltså spelat ut sin roll utifrån den historiska definitionen. Istället fick det en annan funktion, en som passade bättre in i det samhälle som växte fram. En till stor del ny diskurs utvecklades kring torp och en ny definition växte fram. Torpets innebörd flyttades från jordbruk, försörjning, arbetssystem och ofrihet till att bli en liten äldre idyllisk och åtråvärd stuga för fritid på landsbygden. Under senare delen av 1900-talet och fram till tidigt 2000-tal har torpet följaktligen fått nya ekonomiska, funktionella, sociala och symboliska värden. Det kopplas idag till fritid, konsumtion, inrednings- och livsstilar, bevarandevärden och nationalidentitet på ett sätt som torpens tidigare brukare sannolikt skulle häpna inför.

Moderniserade och bevarande torp

Från 1960-talet och fram till år 1981 hyrdes också Mellanbo ut som sommarhus. Stugan hade nya sommargäster nästan

varje sommar, och liknande situation rådde på de andra torpen som hörde till herrgården Krusenberg. Under åren som uthyrt sommarhus var underhållet bristfälligt. När familjen som bor där idag tog över år 1981 var det i väldigt dåligt skick. Därefter följde en omfattande renovering. Stugan har nu återigen blivit permanentbostad (figur 3), om än mycket större och i modernare skick än när torparfamiljen Mattsson bodde där under 1900-talets första hälft (Nerlander intervju 2009-05-06). På andra torpstugor runt omkring Mellanbo har senare delen av 1900-talet inneburit utbyggnader och moderniseringar men även noggranna restau-

reringar och bevarandeprojekt. Vid en jämförelse mellan hur de torpstugor som hört till herrgården Krusenberg ser ut idag och de som hört till mindre jordägare i socknen kan vissa diskrepanser ses. Torpen som hört till mindre jordägare har i större utsträckning blivit förändrade och moderniserade än dem som hört till större jordägare som Krusenberg. En förklaring är att de mindre jordägarna i högre grad styckat av och sålt sina torp medan de större behållit torpstugorna längre och under stora delar av 1900-talet endast hyrt ut dem. Friköpta torp, där ägaren också är brukare, tycks alltså ha förändrats mer.

Figur 3. 2000-talets Mellanbo är återigen permanentbostad. Foto: Lisa Nerlander 2003.

Sammanfallande i tid och rum

Om inte övergivandet av torpen som småbruk kring 1900-talets mitt hade sammanfallit med urbanisering, välfärdens framväxande och stadsbefolkningens ökande möjligheter till fritidsboende på landsbygden skulle många av de torpstugor som vi idag älskar försvunnit. Sammanfallandet var både tids- och rumsmässigt. Torpstugorna var billiga, lagom stora, låg på landet och var tillgängliga i rätt tid. Detta är centralt i hur och varför torpets transformation blev som den blev. Det svenska samhällets utveckling under 1900-talet gjorde att torpen övergavs för att sedan återupptas som fritidshus. Denna återanvändning möjliggjordes även av det äldre idealiserandet av torp. Positiva föreställningar fanns som vi redan sett i politisk debatt och skönlitteratur från senare delen av 1800-talet och början av 1900-talet. Och positiva föreställningar kan fortfarande ses i dagens media, även om idealiseringens grund varierat med tiden.

Dagens torpdröm och torpanvändande är alltså inte bara en sentida mediaföreteelse. De baseras på ett hanterande av alla de små omoderna stugor som blev över när Sverige omvandlades från jordbrukssamhälle till industrisamhälle. De baseras även på en gammal idealisering, snarare seglivad än bara sentida, även om torpdrömmen moderniserats och kommersialiserats med tiden. Här kan man alltså se att rent materiella aspekter, som överblivna stugor och svenskarnas ökade resurser och fritid, och de betydelser och värden som givits till torp i olika tider tillsammans påverkat att, men också hur, landets torp fortsatte att användas. På så vis blev de kvar och överlevde. Om inga torp återanvänts

på olika vis under 1900-talet, utan istället övergivits, skulle de heller inte finnas kvar idag. Värdet av dem skulle då framförallt vara symboliskt och antikvariskt. Men de glömdes inte bort utan återupptogs, både i text och i konkret användning, av hembygdsrörelse, medievärld och sommarstugeanvändare. De fritidsboende visar också ofta ett intresse för bygden och förstärker på så sätt hembygdsrörelsen. Genom att de återigen blev bebodda har många torpstugor blivit omhändertagna, framförallt sedan 1960-talet. Mycket tid och pengar har därefter lagts ner på stugornas bevarande, även om många också moderniserats och förändrats, för att den moderna människan ska kunna leva sitt liv där.

Förändring och tröghet

Det svenska torpets historia är en som rymmer stora transformationer, som omvandlingen från torparens småbruk och hem till dagens användning av torpstugorna som framförallt fritidshus. De transformationer av torpen som jag beskrivit här härrör till stora delar från samhällsförändringar som industrialisering, urbanisering, förändringar i jordbruk, förbättrade arbetsvillkor samt ökad välfärd och mobilitet. Förändringarna ledde bland annat till att formerna för fortsatt användning av torp som jordbruk och bebyggelse ändrades. Torpens fortsatta existens hänger samman med att de kunnat vara lösningar på behov och drömmar som skapades av det framväxande industri- och välfärdssamhället. Ironiskt nog samma framväxt som gjorde att torpen förlorade sina tidigare funktioner och värden. Men för att förstå förändring är det viktigt att även undersöka

det som inte förändras (Dodgshon 1998). Torpets historia är inte så enkelspårig som den ibland kan uppfattas. Den här artikeln har försökt att visa att torpets historia rymmer både förändringar och kontinuiteter. Trots den radikala omvandlingen finns också likheter mellan torp idag och i det förflutna. Det finns en tröghet eller kontinuitet i torpen på grund av kvardröjande betydelser, långlivade fysiska strukturer och människors praktiker där. Det kan ses i torpens fysiska utformning, vad de getts för betydelser i olika tider och användarnas bevarande och upprätthållande aktiviteter på torpen runt om i landet.

Sammanvävningens möjligheter

Doreen Massey (2005) talar om platser som hybrider – platsen är ett resultat av dess relationer i tidrummet med andra platser. Platser kan då också sägas vara hybrider av flera tider. De platser som torp utgör håller sannerligen många tider samtidigt. Det blir tydligt i hur de beskrivs i media och hur dagens användare pratar om och behandlar sina torp. Konstruktionen av plats, här studerat genom torpet, är en hela tiden pågående process men med betydande kopplingar till händelser, föreställningar och former i det förflutna. Olika tiders idéer, minnen, sätt att handla och materiella strukturer formar hela tiden tillsammans torpen som platser. Det är genom hur torpets materiella och immateriella dimensioner interagerat genom historien, och genom både kontinuiteter och förändringar inom dessa, som torpet överlevt. Den växelverkan som funnits mellan och inom torpets olika dimensioner är svår att se om man inte studerar torpen som platser

utifrån ett långt tidsperspektiv. Studien om torpet visar vilka möjligheter som finns i att fokusera på sammanvävningen av materiella och immateriella dimensioner och av olika tider, om man vill förstå hur och varför platser skapas, existerar och förändras. Historien om torpet visar just hur tätt, om än komplext och varierande, olika dimensioner av världen som vi lever i sitter ihop.

*

Artikeln baseras på avhandlingen Torpets Transformationer. Materialitet, representation och praktik, Kulturgeografiska institutonen, Stockholms universitet (Lagerqvist 2011). Delar av texten är nyskriven för artikeln.

Referenser

- Almqvist, Carl Jonas Love (1839) *Grimstahamns nybygge: berättelse*, Lundequist, Uppsala.
- Allt i hemmet* årgångar 1956-2009.
- Arbetarpartiet (1911) Valtext.
- Avtal och kontrakt 1749–1846 Krusenbergs säteri arkiv.
- Crouch, David (1998) The street in making of popular geographical knowledge, sid 160–175 i N R Fyfe (red) *Images of the street: planning, identity and control in public space*, Routledge, London.
- Dodgshon, Robert A (1998) *Society in time and space: a geographical perspective on change*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Edling, Nils (1996) *Det fosterländska hemmet: egnahemspolitik, småbruk och hemideologi kring sekelskiftet 1900*, Carlsson, Stockholm.
- Elgeskog, Valter (1945) *Svensk torpbebyggelse från 1500-talet till laga skiftet: en agrarhistorisk studie*, LT, Stockholm.
- Församlingsböcker Alsike socken: 1906–1912, 1920–1928, 1928–1942, 1942–1955.
- Gellerstedt, Arthur Teodor (1891) *Eftersommar*, Norstedt, Stockholm.
- Germundsson, Tomas (1993) *Landsbygdens egnahem: egnahemsrörelsen, småbruket och*

- landskapet i sydsvenskt perspektiv*, Lund University Press, Lund.
- Hirsch, Edward (1991) The imaginary Irish peasant, *Pmla-Publications of the Modern Language Association of America* 106(5): 1116–1133.
- Holmberg, Carl (1998) *Längtan till landet: civilisationskritik och framtidsvisioner i 1970-talets regionalpolitiska debatt*, Historiska institutionen, Göteborgs universitet, Göteborg.
- Husesyn Mellanbo Cederströmska arkivet.
- Husförhörlängd Alsike socken 1844–1850, 1901–1905.
- Hägerstrand, Torsten (1991) *Om tidens vidd och tingens ordning: texter av Torsten Hägerstrand*, Statens råd för byggnadsforskning, Stockholm.
- Häradscharta över Ärlinghundra härad i Stockholms län uppmätt 1903.
- Ingold, Tim (1993) The temporality of the landscape, *World Archaeology* 25(2): 152–174.
- Jonsson, Ulf (1985) Godsens förändring under 1800-talet. Omvandlingsmönster och effekter på befolkningsutvecklingen, sid 6–19 i G Lindahl (red) *Storgods under 1800- och 1900-talen. Bebyggelsehistorisk tidskrift* 9.
- Jordbruksdepartementet (1911) *Betänkande angående torpareklassens tillbakagång*, Norstedt, Stockholm.
- Karta över Krusenbergs säteris ägor 1693.
- Klein, Heller och Keld-Søgaard Christensen (1984) *Husmandshjemmet: kultur og bevidsthed blandt jyske husmænd i 1930'erne*, Landbohist. Selskab, Odense.
- Kämpe, Alfred (1963) *Trälar, torpare, statare: noveller och journalistik*, Sv. lantarbetareförb., Stockholm & Framtiden, Malmö.
- Lagerqvist, Maja (2011) *Torpets transformationer. Materialitet, representation och praktik från år 2850 till 2010*. Meddelande 141, Kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet, Stockholm.
- Lefebvre, Henri (1991) *The production of space*, Basil Blackwell, Oxford.
- Lo-Johansson, Ivar (1933) *Godnatt, jord*, Bonnier, Stockholm.
- Massey, Doreen (2005) *For space*, Sage, London.
- McCann, Eugene (1997) Where do you draw the line? Landscape, texts, and the politics of planning, *Environment and Planning D: Society and Space* 15(6): 641–661.
- Meethan, Kevin (2001) *Tourism in global society: place, culture, consumption*, Palgrave, Basingstoke.
- Mitchell, Don (1995) There's no such thing as culture – towards a reconceptualization of the idea of culture in geography, *Transactions of the Institute of British Geographers* 20(1): 102–116.
- Moberg, Vilhelm (1927) *Raskens: en soldatfamiljs historia*, Bonnier, Stockholm.
- Morell, Mats (2001) *Det svenska jordbrukets historia*, Natur och kultur/LT i samarbete med Nordiska museet och Stift. Lagersberg, Stockholm.
- Nationalencyklopedin* (1998) Band 18 [Syren-Uga] uppslagsord torp, Bra böcker, Höganäs.
- Nerlander, E, boende Mellanbo Alsike, intervju 2009-05-06.
- Persson, Christer (2002) Torpare och backstugusittare i olika miljöer, i C Lundh & K Sundberg (red) *Gatehus och gatehusfolk i skånska godsmiljöer*, Nordic Academic Press, Lund.
- Raab, Carl (1847) *Om statkarls-systemet i Sverige*, Hjerta, Stockholm.
- Rehnberg, Mats (1943) Torpare, i A Lindblom (red) *Den svenska arbetarklassens historia, [4], Arbetaren i helg och söcken: kulturhistoriska studier. 1, Hus och hem.*, Tiden, Stockholm.
- Sandwall-Bergström, Marta (1945) *Kulla-Gulla*, Bonnier, Stockholm.
- Sayer, Karen (2000) *Country cottages: a cultural history*, Manchester University Press, Manchester.
- Sommarin, Erik (1911) Torparfrågan: anmärkingar och reflexioner till den s.k. Torpkommissionens betänkande, afgifvet den 6 maj 1911, *Ekonomisk tidskrift* 13(9): 293–324.
- Sundberg, Vera (2011) Från jordbrukstorp till fritidshus. Om Lidhult i Östergötland, *Geografiska Notiser* 69(3): 151–159.
- Wallensteen-Jæger, Rut (1983) *Torparnit och ståtarslit när seklet var ungt*, LT, Stockholm.

- Wennberg, Axel (1947) *Lantbebyggelsen i nord-östra Östergötland 1600–1875*, Gleerups, Lund.
- Wetterbergh, Carl Anton (1871) *Samlade skrifter*, Bohlin, Örebro.
- Wohlin, Nils (1908) *Emigrationsutredningen. Bil. 11, Torpare-, backstugu- och inhysesklasserna: öfversikt af deras uppkomst, tillväxt och aftagande med särskild hänsyn till torparklassens undergräfvande*, Nordiska bokh., Stockholm.
- Östman, Peter (1973) Jordbruket och agrarlandskapet efter andra världskriget, sid 77–145 i K Nordborg (red) *Svensk landsbygd: kulturgeografiska studier av markanvändning, bebyggelse och miljö*, Almqvist & Wiksell, Stockholm.

*Maja Lagerqvist är forskare vid Kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet.
Mejl: maja.lagerqvist@humangeo.su.se*

Tips till undervisningen: UR – geografi

Utbildningsradion har under 2011 satsat på att göra program om geografi med lärarhandledningar och andra tillbehör. Under våren 2011 sändes programmet *Den stora Sverigeresan – eller Geografens testamente*, samt att det skrevs en lärarhandledning och släpptes ett interaktivt spel med utgångspunkt i programserien. Hösten 2011 var det sedan dags för nästa satsning för lite äldre ungdomar. Programserien *Extreme places with Björnulf* har tagits fram för år 9 för att användas i undervisning i geografi. Till det senare programmet finns den också en lärarhandledning samt en applikation med bland annat geografikviz.

Programmen med lärarhandledningar, vilka är uppbyggda med utgångspunkt i den nya läroplanen 2011, visar på ämnets tvärvetenskapliga karaktär samt dess ständiga samhällsaktualitet. Hållbar

utveckling, övningar med platsen i fokus samt problemorienterade övningar om orsak, konsekvens och förslag på lösning innefattas i serien och lärarhandledningarna. Det finns många möjligheter att på olika sätt jobba med dessa program i undervisningen. För närmare beskrivning se gärna på de lärarhandledningar som finns till programmen.

De båda programmen finns att se i UR Play i ca ett halvår till. Det går givetvis att se programmen även om ett halvår genom olika mediecentraler eller på andra sätt. Du hittar lärarhandledningar och beskrivningar om programmen på följande länkar:

Den stora Sverigeresan – eller Geografens testamente: www.ur.se/id/164409

Extreme places with Björnulf:
www.ur.se/id/161285

David Örbring är sekreterare i Geografilärarnas Riksförening, geografilärare vid friskolan JB Galären Kultur och Musik i Karlskrona samt medarbetare till programmen och lärarhandlingarna ovan. Mejl: davidorbring@gmail.com